

ЩРИХИ КЪМ СЪВРЕМЕННАТА ПРАВОПИСНО-ПРАВОГОВОРНА НОРМА

(през призмата на телевизионното предаване „Щаба на еволюцията“ и резултатите от анкетно допитване)

Любка Стоичкова

Наблюдаваме, констатираме, правим изводи, прогнозираме... И се безпокоим от нарастващата правописна неграмотност и от negliжирането на правоговорните норми. Търсим причините, разработваме стратегии, сравняваме се със себе си и с другите, но за широката аудитория нашите научни анализи и предложения за излизане от „правописно-правоговорната криза“ си остават повече или по-малко за вътрешна информация. С мисълта, че само с усилията на филологическата общност трудно ще излезем от кризата, и със съзнанието, че „войната“ срещу езиковата немара и на писмено, и на разговорно равнище може да бъде спечелена само с помощта на средствата за масово осведомяване, оценявам усилията на електронните медии в благородната кауза за по-добра лингво-културологична осведоменост на широк кръг зрители, респ. носители на езика. Телевизионната камера и журналистическият микрофон, от една страна, дават специфичен ракурс на езиковата проблематика, а от друга, привличат вниманието на всеки български гражданин, който не е безразличен към *новите от територията, на която се проектира животът*.

Целта на предлагания материал е двупосочна: 1. Да представи пред компетентната аудитория от специалисти по съвременен български език „другия“ поглед за актуалното състояние на езика ни – погледът на екип от сценаристи, режисьори и актьори, чийто професионален и творчески интерес е насочен към *езика на малцинствата, езика на блондинките, на студентите, езика на третата възраст и петата власт, езиците на знаещите и езика на мисещите*; 2. За да сме наясно с мнението на най-мобилната социална група, студентите, за техния поглед и оценка на съвременните правописно-правоговорни трудности ще бъдат представени резултати от импровизирана анкета, която, без да претендира за представителност,

е показателна за собствените им правописни неволи; за мнението им по въпроса за равнището на езиковата компетентност при журналистите и не на последно място - за необходимостта от корекции в правописната норма.

I.

С професионален интерес следя всички телевизионни предавания, третиращи лингвистична проблематика. Освен възобновената по БНТ, канал 1, емисия „Език мой“ с водещ проф. д.ф.н. Владко Мурдаров, към този момент само ТВ 7 предлага 30-минутно предаване за българския език, озаглавено „Щаба на еволюцията“. Предаването се излъчва всяка събота от 17 часа. Както се вижда, в националния ефир езиковата проблематика присъства, меко казано, скромно. Не мога да подмина и факта, че зрителският интерес към телевизионните предавания с образователна насоченост, в това число и предавания за българския език, не е голям. Може би защото критериите на зрителската аудитория са твърде високи – предаванията, третиращи актуалното състояние на езика ни, трябва да бъдат едновременно интелигентни и провокативни, атрактивни и поучителни и в скромното си ефирно време да бъдат максимално полезни както на ангажирания, така и на скучаещия зрител, случайно попаднал на ТВ предаване с езикова проблематика. И пред зрителите, които всяка събота в 17 часа очакват поредното издание на шоуто, и пред тези, за които, на фона на обществено-икономическата и моралната криза, тази проблематика е странична и даже излишна, екипът на „Щаба“ елегантно следва своята концепция: *предаването има за цел да разкрие богатството на езика – неговите говори и диалекти, истории, съхранени в българския фолклор и литература*. В крайна сметка, без дори да осъзнават изконната си съпричастност към развойните тенденции в езика ни, към кълбото от въпроси за неговото оцеляване в условията на глобализация, зрителите се заглеждат в „Щаба“ и остават в пространството на потребностите от езикова хигиена и на неподозирана културна информация на езикова основа и след заключителните акорди на шоуто.

По мое мнение подходът на екипа на „Щаба“ към *законите, по които е структуриран съвременният книжовен език*, и находчивостта, с която се разкриват *штитимите отношения между книжовния език и диалектите*, заслужават да бъдат приветствани. Адмирации заслужава и езикът на предаването: неклиширан, разчупен, с чувство за хумор. Без досадни съвети и забрани от рода на „Това не е правилно“; „Обърнете внимание на...“; „Не допускайте грешки при...“ той задоволява и най-взискателния зрител. Голямото постижение на екипа на „Щаба“ според мен е премереният

баланс при представянето на различни страни от процесите в говоримия и писмения език пред аудитория без възрастови граници. За най-малките е постоянната рубрика *Дързост и кирилица*, която пленява с добронамерената интерпретация на грацията в личното присъствие (начин на изписване) и значимостта на отделната буква в съчетанието и със себеподобните; (не)безразличните към *различността и характера на диалектите* могат да се насладят на *top 5* на емоционално наситени диалектни думи ([*патъртък*], [*кауиъ*], [*кашмер*], [*омраз*], [*пустиняк*]); предпочиташите *умалителни обръщения* вероятно ще открият и собствените си предпочитания в съответната класация и ще се усмихнат на предупреждението да не се доверяваме на хора, които ни ласкаят с „пиленце“ или „агънце“. Водещата „под секрет“ споделя, че адресатът мисли за „кокошка“, но казва „пиленце“ или мисли за „тъпа овца“, но казва „агънце“. Любопитни подробности могат да се научат и за *езика на малцинствата*, например това, че най-многобройната малцинствена група – циганите (10–15 милиона) говорят на езика *романи*, близък до езиците *пенджаби*, и макар че нямат държава и писменост, циганите имат своя химн – „Джелем-джелем“... Както се казва, за всекиго по нещо. Всяка емисия на „Щаба“ поднася пъстрата лингвистична проблематика професионално, компетентно, свежо и с подчертана съпричастност към езиковите ни тревоги, задоволявайки очакванията и на най-претендиозния зрител.

II.

Заглавие на телевизионно предаване, чиято *задача е да образува зрителите*, с досадна правописна грешка?... „Гледам го за първи път – споделя във форума една зрителка. *Не мога да разбера защо още надписа „Щаба на еволюцията“ има правописна грешка? (13.01. 2008)*. Странното в случая е, че зрителката отчита грешката – без съмнение преднамерено допусната от екипа на предаването – а самата тя несъзнателно я допуска. „Съгласна съм с *Гергина Мирчева* – отговаря друга зрителка. *Как може още в заглавието на предаване, посветено на българския език, да е допусната правописна грешка? До колкото съм наясно, все още пълен и кратък член са задължителни, въпреки че преди години имаше идея за премахването им. А колкото за самото предаване – предназначено е за неграмотни гимназисти и кандидат студенти. Не струва! (20.01.2008)* (Зрителските мнения се представят без корекции, като правописните, пунктуационните и смисловите грешки, както и грешките в съгласуването са подчертани). А екипът на предаването още със заглавието насочва вниманието на своята

аудитория към „актуалния” проблем за синтактичното правило при членуване на съществителните имена от м.р. То, според учители по български език и литература, по лични наблюдения над типовите правописни грешки, допускани от явилите се на кандидатстудентски изпит по български език – тест, а и според резултатите от анкетата (вж. т. III от предлагания материал) създава сериозни правописни затруднения. Така *развлекателното и образователно телевизионно предаване* деликатно подсеца филологическата общност отново да се допита до подрастващите за необходимост от корекции в повече от половинвековния ни „Отечественофронтовския правопис”. Вярно е, че всяка промяна в правописната норма води до катаклизми, затова и оторизиранияте правописни законодатели не смятат, че е дошло време за „нов прочит” на спорния още при приемането си през 1945 година проблем за членуването, чиято история е добре известна на филолозите българисти.

Както споменах, „Щаба на еволюцията” се излъчва всяка седмица в събота от 17 часа по ТВ 7 (повторението е в неделя от 6.30 ч. сутринта). Част от наблюденията за стилистиката на предаването, за тематичната му организация, както и за някои рубрики са върху 7 произволно подбрани емисии (през периода м. януари – м. май 2008 година) с обща продължителност около 200 минути.

По данни на Dir.bg (дир рейтинг на шоу програми) интересът към него е 0.06%. Въведението *Това е едно предаване за случките и събитията в българския език* провокира ангажирания с лингвистична проблематика зритель, който интуитивно отрича възможността за случка, още повече за събитие в езиковото пространство. А то, езиковото пространство, оказва се, е *територия* - по-голяма от „Женски пазар” и по-дълга от магистрала „Хемус”. Звучи познато и предизвиква усмивка и самоирония, както добре известните пространствени представи (високо – дълбоко) на шопа. Академичните българистични описания се пречупват през професионалния поглед на екипа нетрадиционно, забавно и със свежа телевизионна интерпретация. На фона на „Върви, народе възродени” предаването за *ползите от езика и за вредите, които животът му нанася*, е атрактивно и целенасочено, поднесено с познаваеми за модерния съвременен зритель и носител на езика средства: преплита се сериозното с анекдотичното, познатото с въображаемото, правилното с представата за него, забавното с подчертано интелектуално. От позицията на професионално ангажиран с лингвистична проблематика зритель бих казала, че „Щаба” е предаване с ярко присъствие, тъй като е най-малко скучно, умозрително, вехто или нравоучително. Доказател-

ство за интереса към него са коментарите на зрители, публикувани в интернет форума на ТВ 7: *Определено мога да препоръчам предаването на всички любители на хумора, а и поуки може да си извлече човек, така че сядайте всички в събота пред екрана. (10.01. 2008); На мен пък ми хареса и ме развесели, и ме информира. Сигурно, защото съм неграмотна „гимназистка“ (24.02. 2008).*

Не мога да не се съглася с едно от мненията: *Има смисъл от такива предавания! Щом се живее в България – критерий трябва да бъде българският език (08.01. 2008).*

В по-общ план, както е редно да се очаква от шоу програма, всяка емисия има основна тема, например „Паразитите в българския език“ (нека отбележим – паразитите, а не паразитните думи и изрази); „Рекламите промиват мозъците“; „Да поговорим за евфемизмите“; „За бъдещето на пъпния член“; „Ах, тези междуметия“; „За традиционната българска сватба“ и пр. Като уплътнява проблематиката с адекватни скечове и професионални коментари, екипът от сценаристи, актьори и режисьори я пречупва през призмата на злободневното в езика така, че забавното е фасадата, зад която е скрита тревогата за настоящето и бъдещето на езиковата ни култура.

Мрачни са щрихите на съвременната правописно-правоговорна картина, представени в рубриката *Позивна култура*. Водещата я обявява като „Вашата любима рубрика“. Любима на кого? – се пита зрителят. На българите, които са обезпокоени от ниската езикова култура, която се шири навред, или на онези, на които им е все едно кое как се пише и недоумяват защо се вдига шум около духовното в света на материалното... Всъщност „позивите“, заснети от „всевиждащото“ око на телевизионната камера, са **призив** към всеки, на когото не е безразлична степенята на грамотност на носителите на български език. Екипът на „Щаба“ не пести черните краски, зада провокира обществото срещу агресията и на правописното безхаберие, и на липсата на елементарна езикова логика. Естественият им „развълдник“ са обявите и заглавията в печатните медии, където основният принцип е „С малко думи, но изчерпателно“. Например: *Търсим две секретарки, едната с два езика, а другата без език; Продавам шестмесечен ваксиниран овчар... Съзнателно взривяване на стилистичните норми; привличане на вниманието на съответната аудитория не против, а въпреки логиката на езика или езиково безсилие?... Снощи ли крава с крак от мъяс, за да клонирачт човек; Чешките авиолинии вече летят и до Прага; Вадят от фурна цял квартал и още много други. Ще ми се тук да повтора великолепия призив*

на проф. д.ф.н. Владко Мурдаров: **непротивоезикоругателствайте!** (по-подробно в www.slovo.bg 1999–2009)

Атрактивни като езиков материал и недопустими от гледна точка на здравето езиково съзнание са бележките, които операторската камера е заснела по вратите на различни магазини, например: „Мръднала съм за малко”; „В магазин за дрехи – втора употреба съм”. „Закуските са на отсрещния тротоар до железарията” и пр., и пр. Атрактивното много бърза отстъпва пред осъзнаването на границата между случайното и закономерното. И тогава става тревожно. Никакви забрани и никакви закони за езика не могат да спрат лавината от грешки, докато това не стане собствена грижа на всеки. Докато не се осъзнае потребността от езикова хигиена, за каквато ратува *езикочистачът* от рубриката *Езиков надзор*. Със смях посрещаме реплики от нередактирана учителска реч (*Какво ми се мъкнете на тумби един по един? или Сега ти турям среден, но да знаеш, че още няколко пъти ще те мина*) с тъга по чистия и правилен изказ ги изпращаме. „Щаба” следва програмната си стратегия последователно: *Предаването е развлекателно, базирано на случки и събития от българския книжовен, разговорен и диалектов (?)* (въпросът е мой – Л.С.) *език*.

Добре намереният синоним на междуметията – „звукоизлияния”, провокира към търсене на колоритна дума, която да фокусира правописните трудности и грешки. Подходяща като че ли е „*буквопролития*”. Ние, филолозите българисти, сме свидетели на неравната битка между представките О- и У-, ПРЕ- и ПРИ, сражават звучни и беззвучни съгласни, депалатализацията на глаголните окончания за първо лице единствено и трето лице множествено число при глаголите от II спрежение води по точки пред правоговорната норма, правилата за ятов преглас също са в отстъпление ..., знаещите правилата за членуване на съществителните имена от м.р. се попят с бързината на битката между пълния и краткия член и в крайна сметка нормата търпи поражение след поражение. . .

„*Благодарение на грешките книжовният език разбира, че живее. Без това зло той би умрял от скука* – оптимистично ни успокоява творческият екип на ТВ предаването „Щаба на еволюцията”. Пожелавам си да има повече конкурентни предавания с езиково-културна проблематика и, разбира се, зрителски интерес към тях.

III.

Естествено е да проектираме очакванията си за грижа към езика ни, особено с оглед на обучението по български език в училище, към студентите.

С убедеността, че нашите възпитаници не просто се интересуват от настоящето и бъдещето на българския език, но и са най-мобилната младежка група, част от която ще превърне обучението по роден език в своя съдба, направих анкетно допитване. То е своеобразната - по изрази на екипа на „Щаба” – „Жива картинка” на част от езиковата действителност. Формулировката на въпросите бе съобразена с дискутираните в лекционните курсове актуални езикови проблеми, както и с корекциите на правописните и правоговорните грешки, допускани от тях. От значение за обективност на отговорите според мен е фактът, че студентите четвъртокурсници от направление „Педагогика на обучението по...” вече бяха преминали задължителната си педагогическа практика и имаха непосредствени впечатления както от структурирането на материала по български език в съответните учебници, така и от равнището на грамотност сред учениците от V до VIII клас. Предварителната работа по съставяне на въпросите, включени в анкетата, бе съобразена със следните изисквания:

1. Формулиране на работна хипотеза, а именно: съвременната правописно-правоговорна норма се нуждае от корекции в следните пунктове: а). премахване на синтактичното правило за употреба на пълен и кратък член при съществителните имена от м.р. ед. ч.; б). правоговорната норма да допуска дублетност в частта си за палатални/депалатизирани глаголни окончания, както и допускане на употребата на окончание –ме за I л. мн.ч. и при глаголи от I и II спрежение.

2. Целта на допитването предполага открити въпроси, тъй като от анкетираните се изисква собствено мнение, а не избор между предварително посочени отговори. Само единият от въпросите е контролен – *Формулирайте предмета на дисциплината еколингвистика и обосновете необходимостта от нея*. Целта на този въпрос бе да се провокира творческото мислене на бъдещите специалисти в сферата на хуманитаристиката, като предварителното очакване за отговор беше „чистота на езика”. Отговор в тази посока би дал възможност да се провери необходим ли е според анкетираните съзнателен отпор на чуждоезиковото (към настоящия момент – англоезично) нашествие и ако ДА, как би могъл да се осъществи на практика в условията на глобализация.

Беше спазено изискването за анонимност на анкетираните, а тъй като всички карти бяха попълнени съвестно, съответно бяха зачетени като валидни.

Без претенции за представителност (разполагам с анкетни карти на 57 респонденти), ето и въпросите, на които студентите от специалностите

български език и история III и IV курс и I курс книгоиздаване отговориха така:

1. Посочете най-често срещаните правоговорни грешки.

а). Шестнадесет респонденти (28.07%) посочват грешки, свързани с правилото за ятов преглас. Четирима (7.01%) от тях не одобряват правилото за екав правопис и изговор на глаголите за мигновени действия (кресна, блесна, тресна, вресна), както и на съществителните деветка и десетка, определяйки го като „объркващо“. Петима (8.77%) посочват отклонения от правилото, наречено от самите тях „неправилно якане“ (голями, бяли, видяли, железни), а седем респонденти (12.28%) са посочили като набиращо скорост „неправилно екане“ (требва, понекога, верно,).

б). Единадесет респонденти (19.29%) посочват като най-често срещана правоговорна грешка синкопирането и уточняват, че се наблюдава и в сферата на публичната реч: [т'ва] (това), [к'во (ко)] (какво), [шо] (защо), [пра'иш] (правиш), [аре] (хайде), [с'а] (сега).

в). Седем (12.28%) са посочили примери за депалатализация на глаголните окончания за 1 л. ед. и 3 л. мн. при глаголи от II спрежение и също споделят мнението, че тази правоговорна грешка се допуска в електронните медии от лица, които, водени от популистки настроения, (не)съзнателно negliжират нормата: [мисла], [говора], [свира], [хода], [прават].

г). Други седем (12.28) смятат за най-често срещана грешка в правоговора окончанието – ме за 1 л. мн. ч. на глаголи от I и II спрежение: [кажеме], [работиме], [говориме], [коленичиме].

Не се потвърди работната хипотеза в частта си за приемане като дублетни палаталните глаголни окончания за 1 л. ед. и 3 л. мн. ч. (ходя/ ходят, мисля/мислят, говоря/говорят) и все по-често срещания депалатализиран вариант [хода/ходат], [мисла/мислат], [говора/говорат]. Нещо повече – анкетираните са безкомпромисни в разбирането си, че допускането на дублетност в граматически норми ще доведе до хаос във вече установените изисквания за ортоепия.

2. Кое правописно правило създава най-големи затруднения?

а). Най-голям брой респонденти (деветнадесет – 33.33%) посочват правилата за членуване на съществителните имена от м.р. ед.ч. с пълен и кратък член.

б). Осем от анкетираните (14.03%) се затрудняват от правилата за слято, полуслято и разделно писане.

в) Според единадесет респонденти (19.29%) най-големи трудности срещат и самите те, и учениците, при които са били на педагогическа практика, при усвояване на системата от пунктуационни правила.

Резултатите от анкетата потвърждават хипотезата, че една от най-сериозните правописни трудности създава синтактичното правописно правило за членуване на съществителните имена в м. р. ед. ч. с пълен и кратък член. (Ще вметна, че то се усвоява в рамките на основния курс на обучение, и по мнение на колеги, а и по лични наблюдения малцина са тези студенти българи, които в началото на следването си са наясно с практическото прилагане на правилата).

3. Необходими ли са корекции в правописната и правоговорната норма?

Почти всички отговарят, че не са необходими. Само четирима (7.01%) смятат, че може да се увеличат дублетите.

4. Кои са най-често употребяваните чуждици?

Седемнадесет респонденти (29.82%) посочват *о кей, йес, френд, бейби, нонстоп, дежавю, бос, хай, бай, чао, мерси, сори, уикенд, айдъл, фен*; други шест са посочили *сейфвам, котна, делийтна, кликна, мейл*.

Що се отнася до маркираните като най-често срещани чуждици, те едва ли биха застрашили чистотата на езика ни, тъй като част от тях напуснаха полето на специалната лексика (кликна, делийтна, мейл), а другата част, с известни уговорки, могат да се приемат за интернтернационализми.

5. Кои са най-често употребяваните диалектни думи и форми?

Отговорите на този въпрос са единични: *измарям се, пазаря (пазарувам), демек*.

Фактът, че анкетираните се затрудняват да посочат често употребявани диалектни думи и форми може да се обясни с професионалната им подготовка, тъй като в лични разговори споделят, че, намирайки се в родна диалектна среда, те (не)съзнателно превключват начина си на общуване съобразно съответната диалектна норма.

6. Напишете, ако имате наблюдения, заглавия от вестници, реклами, обяви и др. под. с възможност за двусмислено тълкуване.

От всички 57 само двама (3.5%) са дали примери: „Чукай, преди да влезеш” и „Мишката изяде книжката”. Има и признания, че не се четат вестници, а по телевизията се следят само спортни предавания.

7. Формулирайте предмета на дисциплината Еколингвистика и обосновайте необходимостта от нея.

Четиринадесет (24.56%) (част от тях със застраховката „предполагам”) са посочили, че еколингвистиката ще има за предмет „опазването”, „грижата”, „запазването” на чистотата на езика от чужди думи, петима (8.77%) –

освен чистота на езика включват и спазването на правописните и право-
ворните норми, трима (5.26%) смятат за чист български език езикът без
диалектни думи. За съжаление по-голямата част от респондентите признават,
че не могат да декодират названието, което автоматично означава, че
въпросът е поставен некоректно.

8. Оценете собствената си езикова култура по скалата от 1 до 10.

Обща средноаритметична (само)оценка - 5,69.

9. Оценете езиковата култура на журналистите.

Обща средноаритметична оценка 6, 18.

Крайните резултати в отговорите на последните два въпроса не са
съвсем точни, защото 9 респонденти (15.78%) са посочили приблизителни
цифри (4-5), (7-8) за себе си, но са категорични в оценките на езиковата
култура (правописна и правоговорна) на журналистите от печатните и
електронните медии.

Кратък коментар на отговорите на последните въпроси. Тревожен е
фактът, че анкетираните не оценяват високо (т.е. те са обективни) нито соб-
ствената си езикова култура, нито езиковата култура на журналистите. В
няколко анкетни карти открито се изразява негодувание от липсата на стилова
култура в печатните медии и от грубо нарушаване на правоговорните правила
особено в новинарските емисии на местните кабелни телевизии.

Вместо заключение: и телевизионното предаване за случките и съби-
тията в българския език – „Щаба на еволюцията”, и анкетираните студенти
са еднородни в оценката си за „най-трудното” в кодифицираната българска
норма правописно правило – синтактичното правило за членуване на същест-
вителните от м.р.

Едва ли сега е моментът за корекции в нормативната уредба на езика,
но е крайно време да настояваме за промяна в учебната програма на средния
курс, където трябва да се предвидят задължителни часове по езикова култура.
Такова е мнението на студентите. И още: редно е всеки кандидат-студент да
полага конкурсен изпит по роден език, каквато е практиката в много
европейски страни.

Няма място за рев – убедени са в екипа на „Щаба”. И пре-
дупреждават: *Да пазим родината си! Родината за нас е българският език.*
Езикът ни е такъв, за какъвто го приемаме! Няма място за комплекси, няма
място и за примитивно националистически настроения. А какъв ще е –
зависи от езиковото възпитание на модерния съвременен човек.